

PRAŽSKÉ SOCIÁLNĚ VĚDNÍ STUDIE

PRAGUE SOCIAL SCIENCE STUDIES

EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ STÁT A JEHO KRITIKOVÉ

2005

Stanislav Holubec

Sociologická řada SOC-003

ROZVOJ ČESKÉ SPOLEČNOSTI V EU
VÝZVY A RIZIKA

Fakulta sociálních věd UK / Faculty of Social Sciences, Charles University

Filozofická fakulta UK / Faculty of Arts, Charles University

Text prošel recenzním řízením.

Studie vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841
Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

Copyright © Stanislav Holubec

ISSN

Název článku

STANISLAV HOLUBEC, FILOZOFICKÁ FAKULTA UK

Abstract

In his article, Stanislav Holubec deals with many of the current criticisms against the welfare state as they are presented today. He distinguishes between a soft and hard critique. The hard critique says that the Welfare State has never worked and its demise will only eliminate the ills of our current society. The soft critique says that the welfare state was efficient in the past however today due to issues such as: globalization, aging of the society, and expansion of the tertiary sector, it is unsustainable. Through his discourse on social mobility, social cohesion, criminal and employment policy, Stanislav Holubec debates many of the common criticisms of the Welfare State and illustrates many ways in which it can still be efficient. In his conclusion, Holubec deals with some new left alternatives to the welfare state and the projects of its internationalization from the perspective of the world-systems theory.

Keywords: Welfare-state, critique, neoliberalism, left, efficiency

KONTAKT NA AUTORA A PODĚKOVÁNÍ

email: sholubec@volny.cz Katedra sociologie, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Celetná 20, Praha 116 42

Evropský sociální stát a jeho kritikové

ÚVOD

Sociální stát¹ má mnoho otců. K jeho tradici se hlásí vedle sociálních demokratů také mnozí křesťanští demokraté a sociální liberálové. Podle jednoho z teoretiků ČSSD je možná jediným uceleným konceptem sociální demokracie, který se jí kdy podařilo uskutečnit.² Přestože tomu bylo v omezené době (1945–1970), na omezeném území (západní Evropa a Kanada) a za specifické geopolitické situace (soupeření supervelmocí) a přestože je předmětem sporů samotná míra podílu sociální demokracie na jeho vytvoření, je třeba zdůraznit, že období státu patří k úspěšným obdobím dějin těchto společností. Úspěchy sociálního státu jsou těžko popíratelné: podíl na snížení nezaměstnanosti, celkový růst životní úrovně širokých vrstev, v počátcích snižování sociálních rozdílů, slušné tempo ekonomického růstu, mírová zahraniční politika. Na druhé straně ale evropský sociální stát zažívá od konce 70. let 20. století důsledkem mnoha příčin svou dosud největší krizi. V této době se profilují hlavní kritické argumenty jeho protivníků a zároveň jsou formulovány návrhy na jeho přestavbu.

¹ Používám tento termín, i když se vyskytuje v češtině také termín „stát blahobytu“ jako alternativa k anglickým termínům *welfare state* nebo německému *Wohlfahrtsstaat* či *Sozialstaat*.

² Převrátil, R. ČSSD a sociální stát: sociální demokracie ve vleku neoliberalismu.

Jak ukazují v následujícím textu, je sporné, zda můžeme hovořit o jednom „sociálním státě“. Tato instituce prošla mnohými proměnami během dvacátého století a především po druhé světové válce se ustavila v západní Evropě v několika velmi odlišných formách. Jak jsem již uvedl, v současné době čelí sociální stát silné kritice. V další části textu se zaměřuji na přezkoumání některých jejích bodů, obzvláště těch, které jsou součástí každodenního mediálního diskurzu. Poslední část článku bude tvořit přiblížení některých úvah o reformách sociálního státu tak, jak probíhají v jeho hlavní obhájce – evropské levici.

1. ETAPY VÝVOJE

Obvykle se rozlišují čtyři etapy vývoje sociálního státu v Evropě:

1. Omezený sociální či stát (cca 1880–1920) zamýšlený především jako nástroj proti dělnickému hnutí. Před první světovou válkou byl sociální stát politickým opatřením měšťanských elit proti mobilizaci dělnického hnutí. Není náhodou, že toto opatření bylo až do přelomu století zavedeno bismarckovským Německem, tedy vyspělým státem s autoritativním režimem.³ Teprve před první světovou válkou se tento postup rozšířil i do liberálních demokracií, především v souvislosti se zavedením všeobecného volebního práva pro muže a jako prostředek boje o hlasy nižších sociálních vrstev mezi měšťanskými stranami a sociální demokracií. Dělnické hnutí (strany i odbory) má v této době především „negativní efekt“ na výstavbu sociálního státu. Není aktivním činitelem jeho budování, pouze politickým tlakem nutí měšťanské strany k jeho výstavbě. Toto platí nepochybně o Anglii a Německu, ovšem jen zčásti o Francii, kde se dostala socialistická strana do vlády už v roce 1899.

2. Sociální stát jako úsilí zlepšit situaci nižších společenských vrstev (1920–1945). Teprve po první světové válce je možné podle Alberta pozorovat pozitivní efekt dělnického hnutí na budování sociálního státu. Začíná být patrná tendence, že se nejvíce vyvíjí tam, kde jsou sociálně demokratické strany nejdéle ve vládě se silným mandátem. I v tomto období jeho výstavba silně závisí na dalších dvou faktorech: demokratickém zřízení a hospodářské úrovni země. S nástupem fašistických režimů dochází k odbourávání sociálního zákonodárství, specifický případ nacionálního socialismu by si však zasloužil samostatnou diskusi. Chudé země nemají na financování sociálního státu. V Československu i v dalších státech lze pozorovat jak tendenci schválit výrazně sociální agendy po první světové válce, tak i později její vážnou realizaci, případně odbourávání.⁴

³ Někteří autoři zdůrazňují, že Bismarckův koncept nevznikl na zelené louce, ale byl ovlivněn sociální politikou Napoleona III. (Briggs, A. *Welfare State in Historical Perspective*, s. 22).

⁴ Kárník, Z. *České země v éře První republiky (1918–1938)*, též Deyl, Z. *Sociální vývoj Československa 1918–1938*.

3. Zlatý věk sociálního státu (1945–1980). Po druhé světové válce se zmenšuje vliv politických faktorů na výstavbu sociálního státu ve prospěch hospodářského vývoje, stále ovšem trvá důležitost vlivu sociální demokracie na jeho výstavbu. Mnozí udávají za hlavní důvod poválečné výstavby sociálního státu druhou světovou válku, kdy válečné hospodářství zvýšilo podíl státu na výrobě i na celkovém řízení společnosti. Lze říci, že nejen všechny země s dlouhodobou vládou sociální demokracie začínají budovat sociální stát, ale dokonce i země, kde sociální demokracie ve vládě nebyla vůbec, nebo jen kratší dobu (Německo a Itálie před rokem 1989). Dá se říci, že vztah k silnému sociálnímu státu v poválečném období neleží na ose pravice/levice, ale na ose levice/křesťanští konzervativci/liberálové. Začínají se profilovat jeho tři základní typy:

- a) sociálně demokratický, pro nějž je hlavním zdrojem inspirací anglický Beveridgův model a meziválečné Švédsko (prosadil se především ve Skandinávii a Nizozemsku)
- b) patriarchální nebo též konzervativní především v režii křesťansko-demokratických stran, pro který je inspirací Bismarckův model, ale také jisté rysy meziválečných autoritativních režimů (prosadil se v Západním Německu, Francii, Itálii nebo Japonsku)
- c) liberální (např. USA, Kanada, Austrálie). Zde je ovšem otázka, zda se jedná o sociální stát v pravém slova smyslu.

Základní rozdíly mezi těmito typy se dají shrnout takto:

Typy sociálního státu	Liberální	Konzervativní	Sociálně demokratický
Dekomodifikace: Ochrana proti silám trhu a nezaměstnanosti	Slabá	Střední (?)	Silná
Rezidualismus: Podíl zaopatřovacích dávek na celkových sociálních výdajích	Vysoký	Vysoký	Nízký
Privatizace: Podíl soukromých dávek na starobním a zdravotním pojištění	Vysoký	Nízký	Nízký
Korporativismus/Etatismus: Počet systému pojištění podle skupin povolání a podíl dávek na zaopatření státních zaměstnanců	Slabý	Silný	Slabý
Míra přerozdělování: Progresivita daní, rovnost dávek	Slabá	Slabá	Silná
Záruka plné zaměstnanosti: Výdaje na aktivní pro-tržní politiku, míra nezaměstnanosti vyvažovaná podílem pracovních sil na populaci ⁵	Slabá	Slabá (?)	Silná

⁵ Při hodnocení nezaměstnanosti je třeba zohlednit také počet pracujících na celkové populaci. Např. v USA, kde je podíl pracujících na populaci poměrně malý (především díky přetrvávajícím setrvalým částem žen – matek v domácnosti), je tímto faktem silně ovlivněna tamní nízká nezaměstnanost. Naopak evropský sociální stát, který přispěl k emancipaci žen a tedy i k jejich zapojení do pracovního procesu, vykazuje i díky tomu vyšší nezaměstnanost.

Pramen: Wohlfahrtstaaten im Vergleich, s. 84

1.1. Sociální stát v USA a v Evropě

Závěrem popisu těchto tří období vzestupu a rozkvětu sociálního státu pokládám za důležité zmínit diskuse týkající se toho, které faktory přispěly k vytvoření sociálního státu v Evropě, na druhé straně jeho omezené vytvoření v USA.

V nich zaznívají nejčastěji tyto argumenty:

- V USA předcházela na rozdíl od Evropy demokratizace industrializaci. Díky tomu nehrál od počátku klíčovou roli v politice konflikt práce versus kapitál, nebyla vytvořena silná sociálně demokratická strana a neexistovala silná poptávka po hledání alternativ ke kapitalismu volné soutěže.
- Evropský kontinent má specifické historické tradice – zde existující šlechta měla ve své ideologii vždy patriarchální péči o poddané (heslo Jana Lucemburského „Sloužím“) a církev byla tradičně dobročinná.
- V 19. století byl náboženský život v Evropě určován především státem blízkou církví (jak katolickou, tak protestantskou) s její sociální naukou, zatímco organizační formou amerického puritanismu byly demokratické decentralizované obce. Zatímco církev v Evropě byla financována státem, v Americe to bylo pomocí *private charity*. Později platí tento rozdíl i pro financování sociální sféry. Jediným evropským státem, kde se organizační struktura církve podobala „Novému světu“ bylo Švýcarsko. Také zde se později vytvořil slabší sociální stát.
- Evropské státy byly rasově a nábožensky značně homogenní, takže hlavní konfliktní linie (*cleavage*) ležela spíše mezi třídami, a nikoli mezi rasami jako např. v USA.
- Věk vstupu do manželství byl v Evropě značně vysoký a řada lidí do manželství nevstupovala vůbec. Když děti vstoupily do manželství, opouštěly rodičovský dům, takže vícegenerační domácnosti byly řídkým jevem. Díky tomu se především v severozápadní Evropě nevytvořily tak silné funkcionální náhrady sociálního státu (především systém rodinné a příbuzenské solidarity) jako v USA.
- Jestliže je dnes zvětšující se podíl starých lidí vydáván za jednu z příčin nutnosti odbourat sociální stát, k jeho výstavbě na konci 19. století však vedl, podle Harolda Willenskiho, rovněž stoupající počet starých lidí.⁶ Modernizace a industrializace přinesla pokles porodnosti, což znamenalo méně dětí v rodinách, a tedy i potřebu doplnit chybějící péči o staré lidi.

⁶ Wilensky, H. *Comparative Social Policy, Theories, Methods, Findings*, s. 27

- Podíl industriálního sektoru byl v Evropě o hodně vyšší než v Americe a v řadě evropských zemí byl proletariát po dlouhý čas dominantní součástí sociální struktury. V USA se dělníci (resp. pracovníci v sekundárním sektoru) nikdy nedostali nad 36 % pracovních sil a i v této době zde byl silnější terciální sektor.⁷ USA díky tomu značně chyběla silná lobby za vytvoření sociálního státu – dělnické hnutí.
- Díky bohatší historii a z ní plynoucích tradic bylo také v Evropě mnohem širší spektrum politických stran: ve Spojených státech neexistoval silný socialismus, tamní konzervatismus se lišil od evropského, protože mu chyběly dvě základní složky: šlechta a katolická církev. Liberalismus měšťanstva zde byl natolik silným proudem, že dvě hlavní strany představovaly jen jeho odrůdy.
- Evropské nižší vrstvy se voleb účastnily, díky působení silného sociálně demokratického hnutí, tradičně více než americké, což posouvalo v evropské společnosti těžiště artikulace zájmů směrem dolů.
- Do USA proudily vždy vlny přistěhovalců, což podkopávalo legitimitu případného vytvoření sociálního státu. Bylo vždy těžší vysvětlit americkým občanům, proč by měli platit důchody, zdravotní pojištění a podporu v nezaměstnanosti těm, se kterými „neměli nic společného“.⁸ Ani Rooseveltův New Deal na tom příliš nezměnil.

1.2. Současnost

Od konce 70. let můžeme hovořit o čtvrtém období, kdy dochází k odbourávání a pokusům o reformulaci sociálního státu. Vlivem řady faktorů od ropných šoků přes pád sovětského bloku, procesy globalizace, stárnutí populace apod. nastává krize jeho legitimacy v očích především středních vrstev (např. *tax payers revolution* ve Spojených státech) a na ni navazuje útok proti sociálnímu státu především ze strany pravicových politických stran, velkých korporací a nadnárodních finančních institucí. Politické pole pro útok na sociální stát bylo získáno již počátkem 80. let volbou M. Thatcherové a R. Reagana. Přesto se mnozí neshodují, nakolik byla jejich silná antisociální rétorika doprovázena také antisociální politikou. Např. podle J. Alebra začal generální ideologický útok proti sociálnímu státu až roce 1994: v USA byla publikována k sociálnímu státu kritická zpráva švédské Lindeckovy komise, v Paříži uveřejnila OECD svou „*Jobs study*“ a ve Washingtonu prezentovali *Chicago-boys*, kteří již dříve dostali značné pravomoci v realizaci transformace Ruska a dalších postkomunistických zemí, studii „*Adverting the old Age crisis*“.⁹

Od sedmdesátých let se formuje nové paradigma, které chce zaútočit na sociální

⁷ Fourstie, J. 40 000 hodin, s. 55

⁸ Něco podobného nastává nyní také v Evropě. I zde znamená stále větší množství přistěhovalců ztrátu legitimacy sociálního státu. Tím, jak se Evropa integruje a rozšiřuje, začíná vyvstávat nutnost celoevropské solidarity. Její celoevropský stupeň je opět obtížněji legitimovatelný. Občané zemí EU chápou, proč mají platit důchody a podpory vlastnímu národu, vysvětlovat jim, proč mají činit totéž ve vztahu lidem žijícím na opačné straně kontinentu, je obtížné.

⁹ Alber, J. Hat sich der Wohlfahrtsstaat als soziale Ordnung bewährt?, s. 169

stát (míněna především jeho sociálně demokratická podoba). Proti „welfare state“ se staví program schumpeterovského „workfare state“, který se dostává do programů pravicových politických stran. Podle J. Schmidta má tento nový model v porovnání se sociálním státem následujícími rysy:

keynesiánský welfare state:	schumpeterovský workfare state:
silné odbory	slabé odbory
korporativní zřízení	částečně politické vyloučení odborů v kombinaci s jejich pojetím jako obětním beránkem
vysoký růst ¹⁰	nízký nebo střední růst
regulovaný peněžní sektor	deregulovaný peněžní sektor
nízká úroková míra	shareholder value (vysoké očekávání zisků při investicích)
stoupající mzdy, dlouhodobé podnikatelské strategie	nezaměstnanost
stoupající sociální výdaje státu	privatizace, krácení sociálních dávek
veřejné služby	hubený stát, new public management
dekomodifikace (přeměna statků poskytovaných jako zboží na statky poskytované netržním mechanismem)	(re) komodifikace

Pramen: Wohlfahrtstaaten im Vergleich, s. 93

Od počátku 90. let ovšem již vznikají pokusy o formulaci tzv. třetí cesty, tedy pojetí, které dává částečně za pravdu neoliberálním a neokonzervativním argumentům, je ale podstatně umírněnější z hlediska navrhovaných opatření. Spíše než o odbourávání hovoří o modernizaci sociálního státu (A. Giddens). Ve veřejném diskurzu se stále častěji hovoří o problémech sociálního státu a formuje se jeho kritika. V následujícím textu bych se chtěl zmínit o některých bodech kritiky sociálního státu z neoliberálních a neokonzervativních pozic, v protikladu pak z pozic ideologie tzv. třetí cesty.

¹⁰ V případě ekonomického růstu není jisté, zda Schmid nezaměňuje vliv ekonomického cyklu s efektem sociálního státu. V období rozkvětu keynesiánského welfare state byla míra ekonomického růstu západních zemí z řady důvodů vyšší než v současnosti, zatímco pro období od 80. let (workfare state) je pro evropské země charakteristické snižování míry růstu ekonomiky.

2. KRITIKA SOCIÁLNÍHO STÁTU

Neoliberální a neokonzervativní argumenty lze nazývat podle J. Albera **tvrdou kritikou** sociálního státu, zatímco kritika z pozic třetí cesty či sociálního liberalismu je tzv. **měkkou variantou**.¹¹ Měkčí varianta nekritizuje sociální stát jako takový, ale argumentuje tím, že v dnešní době není možné jeho udržení ve stávající podobě. Tvrdá forma kritiky odmítá sociální stát jako celek z důvodů, že prý nemotivuje a jen okrádá schopné, nikdy prý nedosáhl přesvědčivě stanovených cílů a na druhé straně měl podle těchto kritiků celou řadu škodlivých vedlejších efektů.¹² Samozřejmě obsahem těchto kritik byly staré, už od Malthuse pocházející teze jako: „pokusy rozdělovat koláč na stejné díly, koláč především zmenšují.“ „Nejlepší stát je žádný stát.“ „Chudým pomůžete nejlíp tak, že se jim nesnažíte pomáhat.“ atd.

Objevily se ovšem i další body tvrdé kritiky sociálního státu, prý dezintegruje společnost. Tato kritika vnímá sociální stát jako novou formu nadvlády. Sociální stát působí slábnutí přirozené solidarity a sociální integrace. Sociální stát tak přispívá k rozbití vzájemně si pomáhající společnosti. Tyto argumenty je slyšet také v levicovém diskursu, tak např. Habermas hovoří o „kolonizaci životního světa sociálním státem“ a „zvěcnění komunikativních vztahů“. Podle něj nezasahuje sociální stát jen do hospodářské sféry, ale také do životů jednotlivých lidí. A je třeba „osvobodit komunikativní jednání v sociálních společenstvích z institucionálně zamrzlého světa“.¹³

Další levicová kritika sociálního státu spočívá v poukazování na jeho legitimizaci kapitalismu. „Sociální stát vytváří falešný obraz dvou oddělených sfér života pracujících. Na jedné straně sféry práce, ekonomiky, výroby a prvotní distribuce příjmů, na druhé straně sféry občanství, státu, reprodukce a ‚druhotné distribuce‘.“¹⁴ Tak sociální stát zabraňuje pracujícím vidět skutečnou podstatu společnosti a vytváří v nich mýty o harmonické spolupráci práce a kapitálu, mizení třídních konfliktů a víře v ekonomický růst a zajištěné sociální jistoty.

2.1. Tvrdá kritika sociálního státu

Především z důvodu značné přitažlivosti neoliberálních a neokonzervativních argumentů ve veřejném diskursu je třeba kriticky zkoumat řadu argumentů tvrdé kritiky sociálního státu.

Podle neoliberálů panuje vysoká nezaměstnanost tam, kde je silný sociální stát. Pokud vezmeme míru příjmové nerovnosti jako indikátor míry sociálního státu

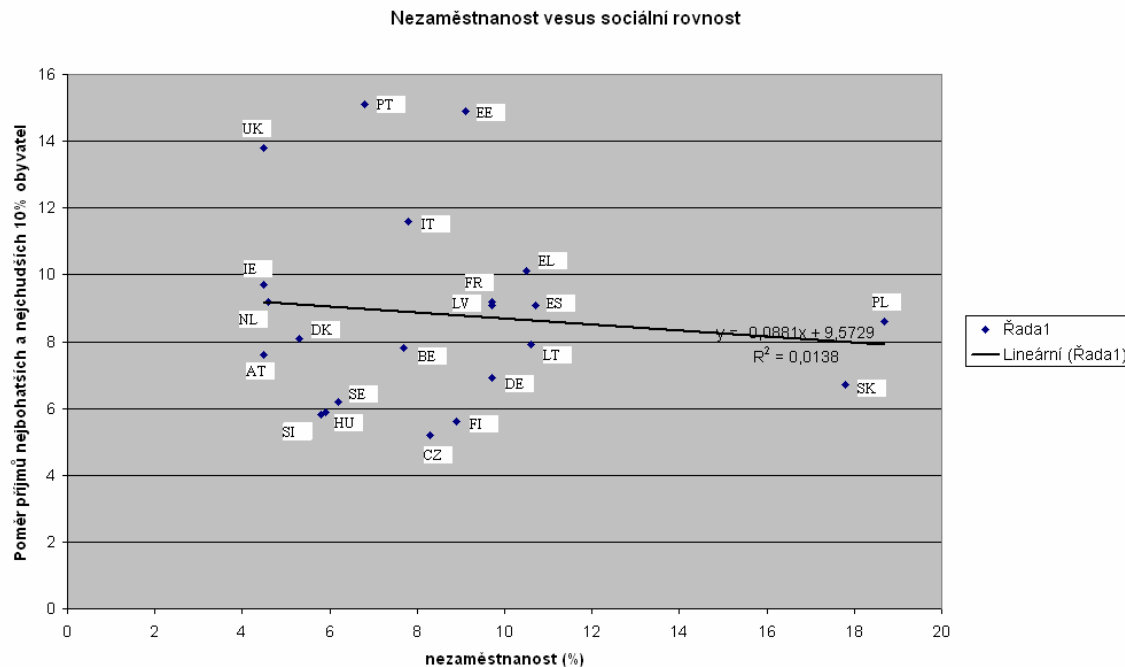
¹¹ Ačkoli mají jednotlivé body těchto kritik různou váhu a přesvědčivost a promítají se do nich i různé ideologické pohledy (především liberalismus, konzervatismus a socialismus), pokládám toto rozlišení za přínosné, neboť pojmy měkká a tvrdá kritika je zapotřebí vnímat spíše ve smyslu ideálně typickém.

¹² Např. se uvádí, že na přerozdělenou marku (tj. vybranou a znovu investovanou v sociálních službách) připadne další marka, kterou stráví byrokratický aparát v procesu přerozdělování.

¹³ Habermas, J. Zur Logik der Sozialwissenschaften, s. 157

¹⁴ Offe, C., Some Contradictions of the Modern Welfare State, s. 75

v evropském prostředí a porovnáváme ji s nezaměstnaností, zjistíme, že alespoň pro evropské země a USA není možné potvrdit tuto liberální tezi. Naopak se ukazuje, že ve vyspělých zemích není prakticky žádná souvislost mezi mírou nezaměstnanosti a mírou rozvinutosti sociálního státu.¹⁵

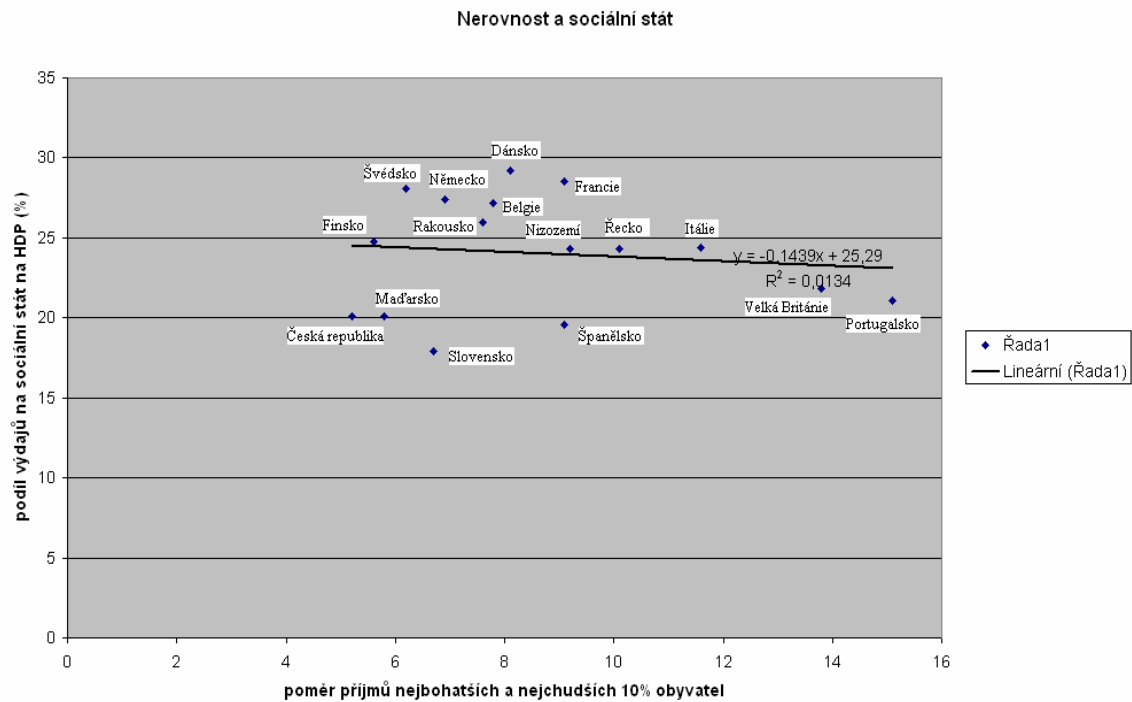
Podle neokonzervativců jsou nezaměstnaní nezaměstnanými často z důvodu vlastní lenosti. Podle většiny výzkumů se tvrzení, že nepracují, protože nechtějí, týká asi 3 % práce schopné populace, tedy v dnešním evropském průměru necelé třetiny nezaměstnaných. Navíc při důsledné aplikaci teze, že cokoli, co je zneužíváno (např. podpora v nezaměstnanosti), je třeba zrušit, by nemuselo zůstat ze sociálního státu vůbec nic. Každý veřejně prospěšný statek je do jisté míry zneužíván, vždy ale je ve výrazně větší míře využíván těmi, kteří jej skutečně potřebují.

Lze souhlasit s neoliberální tezí, že sociální stát stále roste, že je jakýmsi otesánkem, který jí tím víc, čím víc do něj dáváme? Podle dostupných šetření z let 1980–1998 je prokazatelný silný absolutní růst sociálního státu ve shodě s ekonomickým růstem jednotlivých zemí. Z hlediska jeho relativního růstu, tj. proměn výdajů na sociální záležitosti jako podílu na HDP, je tato tendence výrazně pozvolnější. Např. v Německu vzrostly od roku 1980 do r. 1998 z 28,8 % na 29,3 %, ve Francii z 25,4 % na 30,5 % a ve Velké Británii z 21,5 % na 26,8 %.¹⁶

¹⁵ Uvedené zkratky: Belgie – BE, Česká republika – CZ, Dánsko – DK, Německo – DE, Estonsko – EE, Řecko – EL, Španělsko – ES, Francie – FR, Irsko – IE, Itálie – IT, Litva – LV, Lotyšsko – LT, Maďarsko – HU, Nizozemsko – NL, Rakousko – AT, Polsko – PL, Portugalsko – PT, Slovinsko – SI, Slovensko – SK, Finsko – FI, Švédsko – SE, Velká Británie – UK.

¹⁶ Schmid, J. Wohlfahrtsstaaten im Vergleich, s. 55. Pokud ovšem zohledníme stoupající nezaměstnanost a zvětšující se počet starých lidí, což vyžaduje větší investice sociálního státu, je možné, že bychom zjistili, že se ve skutečnosti jedná o pokles. Tj. i když stoupá míra financí spotřebovaných sociálním státem stejně,

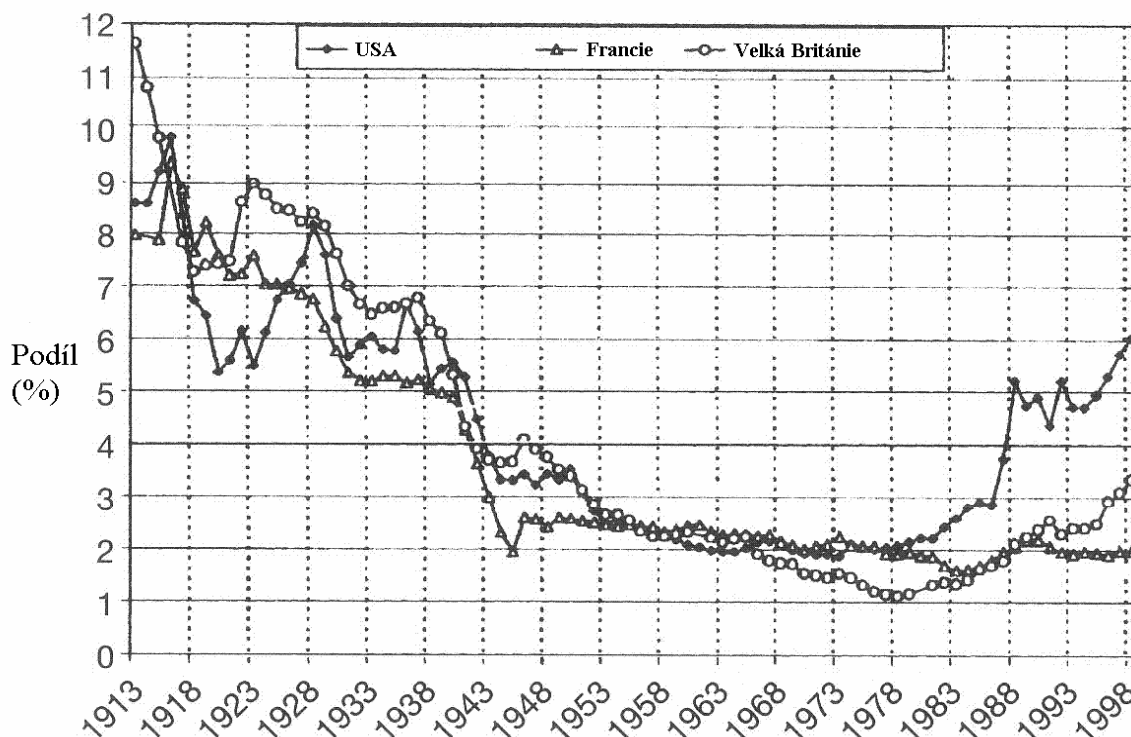
Argumentem radikální levice je, že sociální stát nikdy nedokázal dostatečně redukovat chudobu a sociální nerovnosti. Mezinárodní srovnání ale ukazují, že chudoba a nerovnost jsou ve společnostech se silným sociálním státem nejnižší na světě. V rámci evropských států je ale tato závislost poměrně slabá, jak nám ukazuje následující graf:

Šetření ze západní Evropy navíc ukazují, že ačkoli se od konce 50. let majetkové a příjmové rozdíly nesnižují, také se příliš nezvyšují.¹⁷ Tento trend se v zásadě udržel až dodnes, zatímco ve státech se slabším sociálním státem od 70. let opět příjmové rozdíly narůstají, jak můžeme vidět na následujícím grafu. Zatímco ve Spojených státech a Británii začaly rozdíly v příjmech růst od konce 70. let, ve Francii stále stagnují.

jako stoupá jeho podíl na HDP, k jednotlivým občanům se dostane v důsledku méně příspěvků.

¹⁷ Geisler, R. Sozialstruktur Deutschlands, s. 97

Obnovování vlivu třídy. Podíl horních 0,1% populace na národním důchodu v USA, Británii a Francii v letech 1913 – 1998.

Zdroj: Task Force on Inequality and American Democracy, *American Democracy in an Age of Rising Inequality*.

To ovšem nemění nic na skutečnosti, že i v zemích se silným sociálním státem existují značné příjmové a ještě větší majetkové nerovnosti, např. horních 20 % německé populace vlastní 80 % celkového majetku, zatímco dolních 20 % má majetek záporný – mají víc dluhů než vlastnictví.¹⁸

Podle neokonzervativních kritiků sociálního státu bylo jednou z jeho chyb, že snížil potřebu mít děti. Děti byly vždy zárukou sociálního standardu rodičů ve stáří, dnes tuto roli převzal sociální stát, a není tedy třeba, aby byly děti plozeny. Tak je sociální stát přímým viníkem dnešní demografické krize. Proti tomu se především namítá, že redukce počtu dětí je obecným rysem modernity a nemá až tolik co činit se sociálním státem, ale spíše se zapojením žen do práce, zavedením antikoncepce, stoupajícími požadavky na životní úroveň, odbouráním náboženských představ apod. Naopak sociální stát umožnil spojit povolání a rodinu, a tak dovolil mnoha ženám pořídit si děti, což dříve jako dělnice bez sociálního zajištění nemohly. Jestliže byla dříve porodnost skutečně nejnížší tam, kde ženy nejvíce pracovaly, dnes je naopak porodnost pozitivně závislá na počtu zaměstnaných žen v západní Evropě! Proto byl také pokles porodnosti od 60. let jedním z nejnižších právě ve

¹⁸ tamtéž, s. 102

skandinávských státech s velkým počtem zaměstnaných žen díky silnému sociálnímu státu.

Sociolog rodiny Ladislav Rabušic, autor studie „Kde ty všechny děti jsou“, vystoupil v českém prostředí s tezí, že vysoká plodnost za „komunismu“ souvisela se snahou totalitního státu mít své ovečky poslušné, čehož prý dosáhne, když budou všichni dospělí lidé stále vychovávat děti a budou mít především starosti s péčí o ně, případně strach se jakkoli politicky angažovat, aby nebyly jejich děti postihnuty.¹⁹ Statistiky Rabušicovi odporují: byla to i v českém prostředí probíhající modernizace v tomto období, která výrazně zredukovala ženskou plodnost, byť s výchyly v sedmdesátých letech způsobenými státní politikou. Jestliže v roce 1950 připadalo na jednu ženu 2,71 dětí, v roce 1990 to bylo 1,92.²⁰ Nepochybně tento trend pokračoval i po roce 1989 a zcela jistě až ekonomické problémy a změna životního stylu let devadesátých přinesly jeho prohloubení až na 0,9 dítěte na jednu ženu v roce 2003.²¹

Také neokonzervativní tezi o sociálním státu, který prý zničil rodinné struktury, nepokládám za přesvědčivou. Naopak, existuje řada dokladů o vzrůstu intimity a láskyplnosti (tzv. intenzifikace vztahu rodič – dítě) v rámci rodiny ve 20. století, mj. i díky redukci počtu dětí a jejich úmrtnosti.²² Wolfgang Luterbach navíc zjistil, že zdaleka neodpovídá pravdě obecná představa, že děti opouštějí rodiče a už se vracejí domů jen velmi zřídka. Například okolo 80 % německých rodičů má své děti ve vzdálenosti do hodiny cesty autem. Pocity sociální izolace a osamělosti u starých lidí byly zjištěny v mezinárodním srovnání především v jižní Evropě se slabým sociálním státem, přestože tam lidé nejčastěji bydlí v mnohogerenačních domech. Jak se zdá, ne vždy znamená větší pohodu bydlet s někým pohromadě. Naproti tomu v severní Evropě se cítí osaměle jen 10 procent starých lidí.²³

Neokonzervativci mají patrně pravdu, že na slábnutí společenské solidarity se pravděpodobně podílí snižující se počet dětí. Jak se postupně západní rodiny blíží modelu rodin s jedním dítětem, zvyšuje se riziko, že bude i nadále narůstat důležitost hodnoty individualismu. Příčinou není ani tak obecně rozšířená představa, že jedináčci mívají obvykle větší potíže osvojit si solidaritu, empatii a schopnost vycházet s druhými na rozdíl od dětí, které mají sourozence.²⁴ Spíše vlivem zmenšování počtu rodinných příslušníků řídnu také rodinné sítě, což přispívá k dalšímu oslabování solidarity. Z důvodu nástupu „generace jedináčků“ tak bude možná dnešní model „jedna rodina – jedno dítě“ vystřídán řadou celoživotně bezdětných jedinců v další generaci. Není jisté, zda mladí lidé nemají dnes tolik dětí buď proto, že mají spoustu jiných možností se realizovat, jak tvrdí liberálové, nebo že je dnes stále nákladnější mít dítě, jak tvrdí levice. Skutečným

¹⁹ Rabušic, L. Kde ty všechny děti jsou? Týž: Člověk se musí narodit a zemřít, rozhovor s Ladislavem Rabušicem pro Reflex.

²⁰ World Population Prospects.

²¹ Především srovnání dnešní české porodnosti s porodností ve vyspělých evropských zemích odporuje Rabušicovu závěru, že se jedná o cosi normálního.

²² Feldmann, K. Sociologie Kompakt, Eine Einführung, s. 153

²³ Alber, J. Hat sich der Wohlfahrtsstaat als soziale Ordnung bewährt?, s. 92

²⁴ Susan Newmann, Parenting an Only Child.

důvodem může být prosazování individualistických hodnot, které nám zabraňují uskromňovat se na účet kohokoli, jak tvrdí např. U. Beck.²⁵

Statistiky vyvracejí neoliberální tvrzení, že rozvinutý sociální stát dělá z občanů pasivní příjemce, kteří nejeví ochotu angažovat se v nezávislých občanských spolcích a iniciativách. Podle mezinárodního srovnání není podíl lidí angažujících se ve spolcích prakticky nijak závislý na míře sociálního státu, ale spíše na historických tradicích té které západní země. Také míra sociální mobility nedokládá liberální tezi o pasivních občanech: nejvyšší sociální mobilitu vykazují opět státy Skandinávie, zatímco nejnižší vykazují ze srovnávaných zemí Spojené státy americké.²⁶ Míra sociální mobility nemusí ovšem souviset s mírou veřejných výdajů, ale může být závislá také na selektivnosti vzdělávacího systému. Dánský či švédský vzdělávací systém je tradičně méně selektivní nežli vzdělávací systém americký.

Jak neoliberálové, tak neokonzervativci tvrdí, že sociální stát ztrácí svou podporu (legitimitu) u občanů. Sociologické průzkumy nepotvrzují ani toto: např. 87 % lidí v Německu si i dnes myslí, že má stát zajišťovat mzdy. Před 28 lety byl tento počet podobný – 93 %. Stále se také ukazuje, že přístup k sociálnímu státu v Německu se diferencuje především podle sociální situace, a nikoli např. podle věku. Není tedy ani pravda, že by proti sobě sociální stát stavěl generace. Na druhou stranu chtějí lidé často protikladné věci, např. nízkou inflaci i nezaměstnanost. Nedávné šetření ze Slovenska ukázalo, že vinu za nezaměstnanost člověka shledávali vysokoškoláci spíše v jedinci samém, zatímco osoby nižšího vzdělání viděly vinu ve společnosti.²⁷ Celkem zajímavě to ukázalo, že i v tomto případě hrála větší roli při tvorbě názorů vlastní sociální situace (lépe vydělávající a méně nezaměstnaností ohrožení vysokoškoláci) než vzdělání. Při otázkách týkajících se legitimacy nerovnosti nebo přerozdělování se ovšem projevují značné rozdíly v jednotlivých zemích: podle Američanů má být přiměřený plat šéfa velkého podniku 11x vyšší než dělníka, podle Švédů pouze 2,3x vyšší a podle Němců 3,4x vyšší. Je tedy pozoruhodné, že za desetiletí masivní ideologické ofenzivy proti evropskému sociálnímu státu neztratil téměř nic ze své podpory u širokých vrstev.

Na druhé straně zjišťují dnešní sociologické výzkumy, že u lidí nachází stále větší porozumění přímé investování prostředků vybraných na daních do statků společenského blaha nebo do služeb občanům než jejich přesuny do rukou určitých vrstev.²⁸ Stejně je oceňována možnost nemuset platit daně pro ty, kteří prokážou nějaké blaho společnosti, např. zaměstnáním nezaměstnaných. A když už není zbylí a je třeba vyplácet určitým lidem finanční částky, větší podporu ve veřejném mínění má jejich vydávání na důchody a nemocenskou než na příspěvky v nezaměstnanosti. Většina si zkrátka uvědomuje, že zatímco není jisté, že jednou budou nezaměstnanými, bezpochyby budou jednou staří a nemocní.

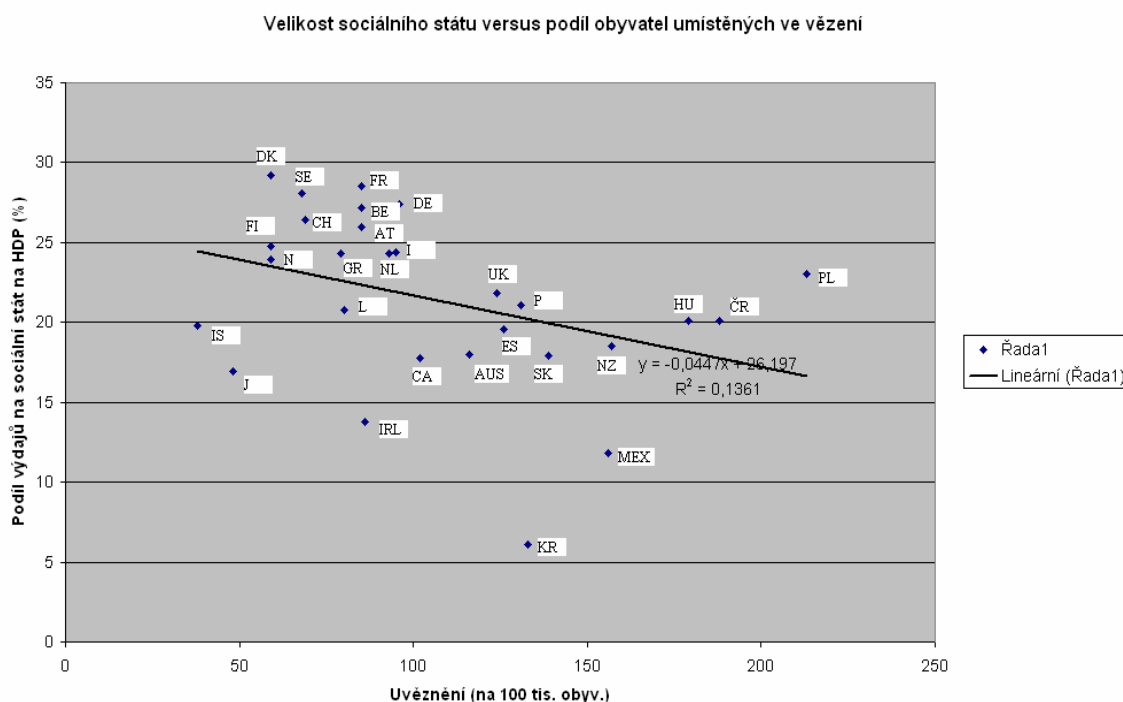
²⁵ Beck U. Riziková společnost, s. 161–205

²⁶ Alber J. Hat sich der Wohlfahrtsstaat als soziale Ordnung bewährt?, s. 95, též Leonhardt D. Wreschkul B. How Class Works?

²⁷ Strapcová K. Percepce nerovností a příčin chudoby na Slovensku, s. 434

²⁸ Tamtéž, s. 84

Dalším bodem neokonzervativního útoku je kritika přílišné měkkosti sociálního státu v boji s kriminalitou. Sem patří otázky trestu smrti, „tříkrát a dost“, vztah k tzv. „měkkým“ drogám apod. Přitom právě bezpečnostní politika je podle mnohých jakousi výkladní skříní sociálního státu, především ve srovnání s USA. Sociální stát se do značné míry řídí známou formulí Franze von Liszta z roku 1905, podle něhož je „dobrá sociální politika nejlepší bezpečnostní politikou“. To dokládá i tento graf.²⁹ Čím silnější sociální stát, tím méně jedinců umístěných ve vězeních.

Neokonzervativci mají pravdu, když poukazují na obecně stoupající kriminalitu v zemích se silným sociálním státem. Podle dostupných dokladů ale kriminalita stoupá v celém světě a právě v sociálních státech nejpomaleji. V roce 1972 se nacházelo ve věznicích USA 196 tisíc, v roce 1997 1,2 milionu a v roce 2004 dokonce 2 miliony odsouzených.³⁰ Většina z nich je zde kvůli užívání drog, což má pravděpodobně příčinu v slabém sociálním státu s vysokou nezaměstnaností mladých lidí. Naopak kvůli tomu, že sedí ve vězení, je pracovní trh odlehčený a klesá nezaměstnanost. Další pracovní místa jsou vytvořena zaměstnáním dozorců

²⁹ Je třeba uvést, že pro jeho tvorbu bylo nutné odstranit údaje z USA, které byly co do počtu uvězněných (725 na 100 tis.) natolik odlišné od zbytku světa, že by docházelo ke zbytečnému zkreslení vypovídací hodnoty grafu. Zkratky států: KR – Jižní Korea, IRL – Irsko, J – Japonsko, CA – Kanada, L – Lucembursko, IS – Island, NL – Nizozemsko, N – Norsko, FI – Finsko, CH – Švýcarsko, AT – Rakousko, BE – Belgie, DE – Německo, FR – Francie, SE – Švédsko, DK – Dánsko, MEX – Mexiko, PL – Polsko, ČR – Česká republika, HU – Maďarsko, NZ – Nový Zéland, SK – Slovensko, P – Portugalsko, UK – Velká Británie, ES – Španělsko, AUS – Austrálie, GR – Řecko, I – Itálie.

³⁰ World Prison Population List.

ve věznicích. Podle některých amerických sociologů tak není boj s nezaměstnaností záležitostí vychvalovaného trhu, jak tvrdí ideologové neoliberalismu, ale naopak překvapivě silné státní intervence. Jistěže nejen kvůli tomuto faktoru lze vysvětlit nižší nezaměstnanost v USA (5,1 % 2005) nežli v evropských zemích (8,8 % 2005 v EU), je-li ovšem jeden ze 142 obyvatel USA (resp. 1 z 95 obyvatel v aktivním věku³¹), oproti evropskému průměru, kde to je jeden z 994 obyvatel, ve vězení, a na jednoho vězně připadá přibližně 0,2 personálu věznic, podle střízlivých odhadů to pak snižuje nezaměstnanost o 0,5–1 %.

Podle Jense Albera je velmi důležitou otázkou pro sociologii, zda zůstanou ti z okraje společnosti, jejichž šance jsou dnes omezeny díky vzdělání a rase, loajální k demokratickému zřízení. Je podle něj také velice pozoruhodné, že i přes zavádění neoliberální politiky prožila Evropa v minulém desetiletí relativně málo sociálních nepokojů.³² Vysvětlením je možná počínající etnická diverzifikace evropských společností, kde se spodní třída začíná skládat především z přistěhovalců, s nimiž je pro většinu občanů obtížné cítit solidaritu.

2.2 Měkká kritika sociálního státu

Jestliže nemůžeme příliš souhlasit s tvrdou formou kritiky sociálního státu, je třeba věnovat velkou pozornost argumentům **kritiky měkké**, jak zaznívá od teoretiků tzv. třetí cesty. Zjednodušeně řečeno, tato kritika je založena na tezi, že ačkoli sociální stát byl ve své době efektivní, dnes je jeho udržení ve větším či menším rozsahu nemožné, neboť se změnila objektivní podmínky jeho existence.

Jako faktory, které dnes stojí proti sociálnímu státu bývají nejčastěji zmiňovány:

1. Globalizace světové ekonomiky, resp. zesílená mezinárodní dělba práce. Vlivem otevření celních bariér a novým technologiím umožňujícím rychlý přesun kapitálu a jeho efektivní spravování na velké vzdálenosti začínají unikat pracovní místa tam, kde jsou lidé ochotni pracovat za méně než v zemích se silným sociálním státem. Západní státy si chtějí přirozeně firmy udržet, a tak zmenšují práva odborů, odbourávají sociální práva a snižují daně. Roztáčí se tak spirála, na jejímž konci jsou sice částečně industrializované země třetího světa (především východní Asie), ale na druhé straně také chudší západní společnosti s vyšší nezaměstnaností a o to víc bohatší nadnárodní korporace.³³

2. Výše zmíněné nepříznivé demografické rysy západních společností. Na Západě se rodí málo dětí, což znamená, že se tyto společnosti budou měnit ve velké

³¹ Harrison, P. M. Karberg, J.C. Prison and Jail Inmates at Midyear 2002, s. 11

³² Tamtéž, s. 95

³³ Blíže viz např. Jan Keller, Vzestup a pád středních vrstev, SLON, Praha 2000, str. 53–61, kvalifikovaná analýza pochází z pera Miloše Picky, nazvaná Sociální stát a globalizace, www.blisty.cz

domovy důchodců, kde bude stále méně lidí pracovat, a tedy živit ostatní. Tomuto trendu lze patrně čelit otevíráním se přistěhovalectví, nově přichozí ovšem nemají na rozdíl od domácích již nabyté majetky a musí často začínat na skutečném dně společnosti. Fakt, že se jedná o přistěhovalce, také oslabuje solidaritu středních a vyšších vrstev na úkor nižších, v nichž začínají přistěhovalci převažovat (viz dále).

3. Konec studené války jako soupeření kapitalismu a socialismu sovětského typu. Západ měl na očích vždy sociální úspěchy sovětského bloku, chtěl-li ho porazit, musel jej porazit i na tomto poli. V živé paměti byl předválečný liberalismus masově vytvářející v období hospodářské krize chudé, které tak naháněl do náruče radikálních ideologií. Nicméně je těžko přijatelný názor, podle něž je sociální stát přímým důsledkem utvoření sovětského bloku po roce 1945 a jeho odbourávání přímým důsledkem zániku sovětského bloku v roce 1989. Sociální stát začal vznikat již dříve – minimálně za Bismarcka – a jeho demontáž je také mladšího data – počátkem 80. let nástupem Thatcherové a Reagana. Vzestup a pád sovětského bloku byly bezpochyby silnými impulzy pro budování, resp. odbourávání sociálního státu, klíčovou roli ovšem nikdy nesehrály.

4. Podle některých technický pokrok prosazující decentralizované a individualizované technologie. Zavádění stále více automatizované strojové výroby znamená, např. podle H. Budeho, stále větší množství nepotřebných pracujících.³⁴ Stávají se z nich nezaměstnaní a čím je nezaměstnaných více, tím větší je finanční tlak na sociální stát a tím problematičtější je ho udržet. Zavádění rozdrobených forem práce (teleworking, decentralizace podniků, krátkodobé úvazky, specializace výroby, nástup zaměstnání ve službách apod.) oslabil dělnické a odborové hnutí, takže dnes neexistuje účinná síla, která by se mohla postavit na obranu sociálního státu.

Jak globalizace ekonomiky, tak vývoj technologií směrem k automatizaci mají vliv na růst nezaměstnanosti v západních společnostech od 70. let. Je ovšem diskutabilní, zda nezaměstnanost představuje největší problém sociálního státu, resp. jeho financování. Největším finančním břemenem evropského sociálního státu nejsou příspěvky v nezaměstnanosti, ale zdravotní a důchodové pojištění. Tyto dvě položky představovaly v roce 1998 jak v rámci EU, tak v jednotlivých státech přibližně 67,5 % sociálních výdajů (v jednotlivých zemích se tento podíl pohybuje od 60 do 80 %). Výdaje na podpory v nezaměstnanosti činí v rámci EU jen 7,2 % celkových sociálních výdajů (od 13,5 do 2,7 % v rámci jednotlivých států).³⁵ Problémem je nicméně skutečnost, že nezaměstnaní nepřispívají k tvorbě domácího produktu a zdravotní a sociální pojištění za ně musí stát zcela platit.

³⁴ Bude, H. Die Überflüssigen als transversale Kategorie. In Berger, P. A.; Vester M. (hg.). Alte Ungleichheiten Neue Spaltungen, Opalden, Leske + Budrich, 1998, s. 363–382

³⁵ Schmid, J. Wohlfahrtsstaaten im Vergleich, s. 60

5. Někteří autoři (např. U. Beck) uvádějí jako jednu z příčin odklonu širokých vrstev od sociálního státu také růst životní úrovně a s ní spojený růst individualizace. S růstem individualizmu klesá ochota podílet se na financování kolektivních statků. Např. když si člověk koupí auto, zmizí jeho potřeba cestovat hromadnou dopravou a tím také klesne jeho ochota spolufinancovat ji na daních. Jestliže roste životní úroveň, lidé očekávají, že sociální stát bude uspokojovat jejich stále vyšší a vyšší nároky.

6. Ideologická ofenziva neoliberálů a postupně i politika sociální demokracie jako výsledek pokusů horních vrstev posílit své postavení odbouráním sociálního státu. Vždy existoval u části vyšších vrstev latentní odpor k sociálnímu státu, výše zmíněných pět faktorů ovšem přispělo k neoliberální ofenzivě. Média stojí na straně odpůrců sociálního státu stejně jako vlivné mezinárodní instituce – MMF, SB a WTO. Posun doprava charakterizuje i následující skutečnost: jestliže byl dříve sociální stát označován za třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem sovětského bloku, dnes je za třetí cestu označována politika kdesi mezi sociálním státem a čistým kapitalismem.

Zdá se, že argumenty měkké kritiky, proč je stávající podoba sociálního státu těžko udržitelná, mají své opodstatnění. Řešení v rámci národního státu nabízí teorie tzv. třetí cesty (především A. Giddens a k této teorii bych přiřadil též R. Reicha). Osobně jsem přesvědčen, že „skřípec globalizace“ (J. Keller) ostatně mnoho možností k manévrování na národní úrovni nedává. O to více je překvapující, že politikové sociální demokracie se výrazně nezasazují o uskutečnění konceptu třetí cesty na globální úrovni. Uskutečnění toho, co je na národní úrovni úkrokem doprava, by na globální úrovni bylo progresivní změnou skutečně dějinného významu. Přitom hlavní teoretik třetí cesty A. Giddens sám lituje, že „globalizace ekonomická není doprovázena globalizací politickou“.³⁶ Této problematice se budeme věnovat v následující části.

3. VARIANTY ZLEVA

Myšlenka vytváření globálních institucí vytvářejících jakýsi základ celoplanetárního sociálního státu vychází ze skutečnosti, že to jsou dnes především nadnárodní korporace, které profitují na pokračující politické parcelizaci světa. Je to především tlak na snižování daňového břemene v jednotlivých státech vytvářený těmito aktéry. Určitá jednotná světová daňová sazba (např. tzv. projekt Tobbinovy daně) by měla snížit profit nadnárodních korporací a zároveň být jakýmsi globálním přerozdělováním za účelem postupného vyrovnání rozdílů mezi chudým Severem a bohatým Jihem. Předním zastáncem vytváření globálního sociálního státu jsou autoři tzv. teorií světového systému. Podle nich je jedině takovýto sociální stát dnes bezezbytku realizovatelný a dlouhodobě udržitelný. Takovýto

³⁶ Giddens, A. Sociologie, Argo, 1999, s. 500

celek má sice k dispozici méně zdrojů, neboť jimi musí podělit 6 miliard obyvatel, představuje ovšem jedinou instituci, která může efektivně vystupovat proti nadnárodnímu kapitálu.

Mnozí z teoretiků světového systému (včetně samotného I. Wallersteina) vycházejí často z katastrofických představ a polaritního vidění budoucnosti v tradici Marxova výroku „socialismus nebo barbarství“. Příkladem toho je Walter Goldfrank, podle něhož existují čtyři scénáře celosvětové budoucnosti: barbarismus 1, barbarismus 2, socialismus 1 a socialismus 2. Barbarismus 1 je nukleárním holocaustem a jeho největší nebezpečí vidí v období 2015–2050. Barbarismus 2 je globálním fašismem, který by byl variantou světového pořádku vybudovaného podle vzoru Hitlerova Německa nebo Stalinova Ruska. Socialismus 1 je právě celosvětovým sociálním státem, vystavěný podle vzoru dnešního Švédska. Tento systém by byl dosud v převládajících rysech kapitalistickým, ale silně levicově zabarveným, vedeným jakousi světovou sociální stranou. Socialismus 2 je světovým státem demokratického socialismu. Moc kapitalistů by byla eliminována kontrolou pracujících nad podnikáním. Ekonomická rozhodnutí by nebyla motivována snahou o profit, ale racionálním hodnocením potřeb člověka. Goldfrank jde dokonce tak daleko, že se pokouší určit, jak pravděpodobný je každý z těchto scénářů. Podle jeho názoru mají jak barbarismus 1, tak barbarismus 2 šanci realizace 15%. Světový sociální stát má šance na uskutečnění nejvyšší – 50% a socialismus 20%.³⁷

Zdá se, že Goldfrank preferuje socialismus 2. Naproti tomu třetí z teoretiků světového systému Stephen K. Sanderson vidí situaci umírněněji. Jeho vlastní preference by se blížila Goldfrankovu socialismu 1. „Postupně jsem dospěl k přesvědčení, že patrně nejlepší, čeho můžeme dosáhnout alespoň v předvídatelné budoucnosti, je rozšířit tak daleko, jak je to jen ve světě možné, podobné zřízení, jakým je švédský systém sociální demokracie.“³⁸

Hlavní překážkou uskutečnění globálního sociálního státu je samozřejmě přetrvávající politická a kulturní parcelizace světa a rozdílné zájmy jednotlivých společností. Bohatší státy se obávají, že by globální zdanění a přerozdělování znamenalo odliv peněz ve prospěch chudších. Chudší se bojí, že by globální zdanění a přerozdělování znamenalo nadvládu bohatších (vždyť sídla OSN, SB a MMF jsou v New Yorku a Ženevě). A všichni společně se bojí ztráty vlastní kultury a politické nezávislosti. Na světě je několik desítek velmi odlišných politických režimů, ovšem jen jeden mezinárodní obchod. I pokud by byl takovýto stát uskutečněn, obává se řada autorů (např. W. W. Wagar) jeho neefektivnosti a postupného prosazování decentralizačních tendencí.

Dnešní situace existence parcelizované správy a globalizovaného trhu nemá pravděpodobně v dějinách obdoby: např. v Evropě 19. stol. existovaly různé státy s různým stupněm vyspělosti, ale zároveň existovaly i systémy celních bariér. Nebyl tedy podvázán jen ekonomický rozvoj, ale i neomezená svoboda podnikat. Ještě nikdy v dějinách nebyl patrně kapitál vyvázán z rukou státu tak, jak je tomu

³⁷ Goldfrank, W. Socialism or Barbarism? The Long Run Fate of the Capitalist World-Economy, s. 85–92

³⁸ Sanderson, S. Social transformations, s. 374

dnes.³⁹ Marxisticky řečeno: jestliže dříve byl zastaralý politický systém Evropy brzdou ekonomického vývoje a buržoazie usilovala o jeho změny, dnes jeho existence umožňuje naopak prohlubování globalizačních procesů a obohacování jejich nadnárodních aktérů. Stále roste propast mezi dynamicky se rozvíjející globální ekonomickou základnou a stagnující nadstavbou v podobě státního systému, ekonomické základně to ovšem v tomto případě plně vyhovuje!

Existují ale i autoři, kteří popírají možnost vytvoření spravedlivého globálního přerozdělování v rámci existujícího kapitalistického systému. Jedním z nich je Immanuel Wallerstein. Je možné, že globální nerovnost je přímo geneticky zakódována v podstatě kapitalismu, takže „národní rozvoj je bohužel především iluzorním konceptem ve struktuře kapitalistické světové ekonomiky a v rámci ní jej nikdy nebude většinou zemí dosaženo, a to ani v částečné míře“,⁴⁰ tvrdí Wallerstein. Pak je ovšem i nesmyslná představa globálního sociálního státu, protože ten by poprvé v dějinách nastoloval stav, kdy skutečně nemá kapitál kam utéct a kde expandovat. Realizace takového státu by podle něj byla realizací zániku kapitalismu. V této souvislosti je třeba věnovat mimořádnou pozornost období 1945–1970 na Západě, které by mohlo Wallersteinovu tezi vyvracet a mohlo by být dokladem, že kapitalismus může existovat v symbióze se sociálním státem. Podle některých autorů (např. J. Albera) dokonce kapitalismus existovat v symbióze se sociálním státem musí, nemá-li vést do krizí. Jestliže se kapitál mohl díky technologickým změnám vyvléct v 70. letech z okovů sociálního státu, začít utíkat do východní Asie a rozpoutat proces globalizace, v případě globálního sociálního státu by neměl kam utéci.

Řada autorů se dnes shoduje v tom, že samotný národní stát (byť velikosti a síly např. Německa) nemá žádnou šanci s tímto procesem něco udělat, a jestliže představa politické integrace světa není dnes reálná, zůstává k diskusím, nakolik by mohlo být perspektivní odlišné chování celého ekonomicky vyspělého kontinentu – míněna je především Evropská unie, jak navrhuje H. Afheldt.⁴¹ Již dnes existují doklady pozvolného vytváření evropského sociálního státu: podle J. Schmidta je toho důkazem i fakt, že se sblíží například podíly sociálních výdajů na HDP. Jestliže v roce 1990 se tyto výdaje nacházely mezi 15,8 % (Portugalsko) a 32,4 % (Nizozemsko), v roce 1998 leží již jen mezi 21,6 % (Španělsko) a 33,3 % (Švédsko).⁴² Pokud by západní Evropa dokázala vytvořit vlastní systém efektivní podpory těm rozvojovým zemím, které by odmítly nechat se industrializovat za podmínek Mezinárodního měnového fondu, ale nastavily by od začátku také vyšší míru ochrany přírody, sociálních a odborových práv, je možné, že by se tato cesta stala přitažlivou pro řadu zemí třetího světa a v důsledku toho i pro Evropu, ze které by přestal tímto směrem utíkat kapitál.

³⁹ S tímto chápáním ale polemizuje např. Wallerstein v textu „Globalizace není nová“ <http://sok.bz/>

⁴⁰ Wallerstein, I. Geopolitics and Geoculture, s. 151

⁴¹ Afheldt, H. Wirtschaft, die arm macht. Von Sozialstaat zur gespaltenen Gessellschaft.

⁴² Schmid, J., Wohlfahrtstaaten im Vergleich, s. 444

Takový celek by si pak podle H. Afheldta už mohl dovolit vést hospodářské střetnutí se zbytkem liberálního světa (pravděpodobně USA a východní Asie) a mohl by mít slušnou šanci na vítězství a postupné prosazování globálního sociálního státu.⁴³

Řada západních obhájců sociálního státu ovšem není tak skeptická ani k perspektivám jeho udržení v modifikované podobě na národní úrovni. Např. Robert Reich (a mnozí jiní) volá především po vytváření společnosti vědění. Tvrdí, že v cenách pracovní síly, v okleštěných právech odborů a neexistenci ekologické legislativy stejně nelze s nově industrializovanými zeměmi (NIC) soutěžit. Je možné ale v soutěži postavit něco jiného: kvalifikovanou pracovní sílu a bezpečné podnikatelské prostředí. Proto je třeba začít se specializovat na tak špičkové technologie, pro jejichž utváření nejsou jinde podmínky. Proto je třeba mít co nejvíce vysokoškoláků. „Stanete se tak produktivní, i když mzdy jsou možná vysoké, výhody štědré a regulace nákladné, kapitál už dychtí přijít, protože pracovníci jsou schopni vyrábět více výrobků a lépe. Jsou schopni rozpoznat a řešit nové problémy, vytvářet stále účinnější způsoby jak věci dělat a rychleji a obratněji odpovídat na potřeby zákazníků.“⁴⁴ S tímto Reichovým apelem souzní i heslo *New Labour* „vzdělání, vzdělání, vzdělání“.

Problémem tohoto přístupu je skutečnost, že představy o společnosti vzdělání vyžadují pravděpodobně velmi dlouhý čas ke své realizaci. Na přílišný optimismus představ vzdělanostní společnosti, jak upozorňuje klasik tohoto přístupu P. Drucker, nelze přeskochit epochy vývoje a např. přeskochit epochu industrializace a dlouhodobou tvorbu moderních institucí a infrastruktury.

4. ZÁVĚR

Sociální stát prošel mnoha historickými modifikacemi a jeho podoby v jednotlivých společnostech byly velmi odlišné. Na evropském kontinentu prošel za minulých 120 let obdobím vytváření svých prvních rysů, přes poválečnou výstavbu a rozkvět až ke stagnaci a odbourávání, ale prošel také pokusy o reformulaci a znovuzrození.

Při sporech o jeho směřování byla uváděna řada argumentů proti jeho existenci, jejichž platnost je třeba kriticky prozkoumávat, neboť se s nimi často ve veřejném diskurzu pracuje jako s obecnými pravdami. Zatímco se tvrdá kritika sociálního státu zdá být spíše neoliberální a neokonzervativní ideologií, měkká kritika má značnou váhu a je třeba ji brát v potaz při úvahách o reformulaci konceptu sociálního státu.

⁴³ Podle W. Wagara by podobnou roli mohly sehrát i Spojené státy, neboť i v jejich případě není v budoucnu vyloučena změna politického systému, především díky předpokládaným změnám v etnické skladbě v neprospěch bílé většiny a aktivitě místního sociálního hnutí.

⁴⁴ Reich, R. Slušná společnost: ekonomický pohled na svět, s. 46–47

V současné době žijeme v epoše, kdy se rozhoduje, zda převládne trend odbourání sociálního státu, nebo zda se podaří jej zachovat v pozměněné podobě zaměřené na investice do vzdělání. Otevřeným problémem také zůstává, zda bude pokračovat neoliberalní forma globalizace, nebo zda budou vytvářeny a posilovány globální solidární instituce.

LITERATURA

- AFHELDT, Horst. *Wirtschaft, die arm macht: Von Sozialstaat zur gespaltenen Gessellschaft*. München: Verlag Antje Kunstmann, 2003. ISBN 3888973449.
- ALBERT, Jens. *Hat sich der Wohlfahrtsstaat als soziale Ordnung bewährt?* In Mayer, K. U. (Hg.). *Das beste aller Welten? Marktliberalismus versus Wohlfahrtsstaat*. New York: Campus Verlag, 2001. ISBN 3-593-36734-3.
- BECK, Ulrich. *Riziková společnost*. Praha: Slon, 2004. ISBN: 80-86429-32-6.
- BRIGGS, Asa. *Welfare State in Historical Perspective*. In Pierson, Ch.; Castel F. G. (ed.). *The Welfare State Reader*. Cambridge [u.a.]: Polity Press, 2000. ISBN 0-7456-2252-6.
- BUDE, Heinrich. *Die Überflüssigen als transversale Kategorie*. In Berger, P.A.; Vester M. (hg.). *Alte Ungleichheiten Neue Spaltungen*. Opalden: Laske + Budrich, 1998. ISBN: 3810019372
- DEYL, Zdeněk. *Sociální vývoj Československa 1918–1938*. Praha: Academia, 1985
- FELDMANN, Klaus. *Soziologie Kompakt: Eine Einführung*. Westdeutscher Verlag 2000. ISBN 3-531-22188-4
- FOURASTIÉ, Jean. *40 000 hodin*. Praha: Mladá fronta, 1969
- GEISLER, Rainer. *Sozialstruktur Deutschlands*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2002. ISBN 3-89331-460-1
- GIDDENS, Anthony. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta, 2001. ISBN: 80-204-0906-8 (brož.)
- GOLDFRANK, Walter. "Socialism or Barbarism? The Long Run Fate of the Capitalist World-Economy," pp. 85-92. In Boswell, T.; Bergesen, A. (ed.). *America's Changing Role in the World-System*. New York: Praeger. ISBN:0275924173
- HABERMAS, Jürgen. *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985. ISBN 3-518-28117-8
- HARRISON, P. M.; KARBERG, J.C. *Prison and Jail Inmates at Midyear 2002*. U.S. Department of Justice.
- <http://usgovinfo.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?zi=1/XJ&sdn=usgovinfo&zu=http%3A%2F%2Fwww.ojp.usdoj.gov%2Fbjs%2Fabstract%2Fjim02.htm>
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938): Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri, 2000. ISBN: 80-7277-195-7
- KELLER, Jan. *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha: SLON, 2000. ISBN: 80-
-

85850-95-8

LEONHARDT, David; WRESCHKUL, Ben. How Class Works? The New York Times. http://www.nytimes.com/packages/html/national/20050515_CLASS_GRAPHIC/index_03.html

OFFE, Claus. Some Contradictions of the Modern Welfare State. In Pierson, CH.; Castel F. G. (ed.). The Welfare State Reader. Cambridge: Polity Press, 2000. ISBN 0-7456-2252-6

PICK, Miloš. Sociální stát a globalizace. www.blisty.cz

PŘEVRÁTIL, Rudolf. ČSSD a sociální stát: sociální demokracie ve vleku neoliberalismu. Vystoupení na konferenci „Kapitalismus a sociální stát“, Praha, 2.10.2004

<http://www.sok.bz/confpapers04/2004prevratil.doc>

RABUŠIC, Ladislav. Kde ty všechny děti jsou? Praha: SLON, 2001. ISBN 80-86429-01-6

Rabušic, Ladislav. Člověk se musí narodit a zemřít, rozhovor s Ladislavem Rabušicem. Reflex <http://www.reflex.cz/Clanek17466.html>

REICH, Robert. Slušná společnost: ekonomický pohled na svět. Praha [i.e. Břeclav]: Moraviapress, 2003. ISBN: 80-86181-60-X

SANDERSON, Stephen, K. Social Transformations: A General Theory of Historical Development. Blackwell, Oxford [u.a.] 1995. ISBN 1-55786-404-7

SCHMID, Josef. Wohlfahrtsstaaten im Vergleich, soziale Sicherungssysteme in Europa: Organisation, Finanzierung, Leistungen und Probleme. Opladen: Laske + Budrich, 1996. ISBN 3-8100-1475-3

STRAPCOVÁ, Katarína. Percepčia nerovností a príčin chudoby na Slovensku. Sociológia, 419–448. roč. 37, č. 5/2005

Task force on Inequality and American democracy: American Democracy in an Age of Rising Inequality. American Political Science Association, s. 3

<http://www.apsanet.org/imgtest/taskforcereport.pdf>

WAGAR, Warren W. A Short History of the Future. Univ. of Chicago Press, 1992. ISBN: 0226869016

WALLERSTEIN, Immanuel. Geopolitics and Geoculture, Essays on Changing the World-system. Cambridge University Press, 1992.

ISBN 0-521-40454-1

Český překlad kapitoly „Marx, marxismus-leninizmus a socialistické zkušenosti v moderním světovém systému“, pořídil Stanislav Holubec, <http://www.sds.cz/docs/knihovna.htm>

WILENSKY, Harold. Comparative Social Policy, Theories, Methods, Findings. Berkeley: Univ. of California Press, 1985. ISBN 0-87725-162-2.

World Population Prospects, Geneva (Rev. 1994). New York: United Nations, 1995.

<http://usgovinfo.about.com/cs/censusstatistic/a/aaprissonpop.htm>

World Prison Population List. <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs2/r188.pdf>

PRAŽSKÉ SOCIÁLNĚ VĚDNÍ STUDIE / PRAGUE SOCIAL SCIENCE STUDIES

Sociologická řada

001	Hynek Jeřábek	Paul Lazarsfeld's methodology for public opinion research
002	Jadwiga Šanderová	Meze a možnosti interakcionistického výzkumu sociálních nerovností

EVROPSKÝ SOCIÁLNÍ STÁT A JEHO KRITIKOVÉ

Stanislav Holubec

Edice PSSS
Sociologická řada SOC-003

Redakční rada

Jadwiga Šanderová
Jan Balon
Jiří Šubrt

Korektor

Stanislav Pscheidt

Vydavatel

FSV UK, Smetanovo nábřeží 6, Praha 1

Kontakt

veda@fsv.cuni.cz
